

definition, structure, models of dialogue speech, which are based mainly on the role of interlocutors. The analysis of a number of works allows us to outline the differential features of a dialogue: 1) a conversation of two persons, which occurs with a particular communicative purpose (exchange / reception of information); 2) model of communication in which the recipient agrees with what he is heard or denies it; 3) is a kind of deployment of speech situation that requires a certain completion (reaction), respectively, it can be complementary, cumulative, and alternative, debatable; 4) has a specific syntactic structure, occasioned by a particular situation, that contributes to saving the language effort due to the presence of explicit contents; 5) a set of replicas that have a contextual meaning and can not exist as ordinary independent parts of the work in terms of understanding, despite being built on the model bi-complex or monosyllabic sentences; 6) the form of communication is the most approximate to the ordinary live communication; 7) a two-way speech act that helps to decode the content of the conversation.

Key words: *act communicative, dialogue, verbal and nonverbal means, model, definition.*

УДК 811.161.2:81'373.2

Торчинський М. М. ,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: mina@ukr.net

СИСТЕМАТИЗЦІЯ ВЛАСНИХ НАЗВ ЗА ЧАСТОТНІСТЮ ЇХ ВЖИВАННЯ

У статті власні назви систематизовано за частотністю їх вживання. Описано історію становлення такої типології онімів, яка тісно збігається із градацією пропріальних одиниць за продуктивністю. Основними типами власних назв, виокремленими за цією ознакою, є високо-, середньо- і низькочастотні назви, а також модні, або популярні, та рідкісні, або раритетні, найменування.

Ключові слова: високочастотні назви, модні найменування, низькочастотні назви, продуктивність, рідкісні найменування, середньочастотні назви частотність.

Комплексний аналіз власних назв передбачає з'ясування трьох блоків їхніх особливостей – денотатно-характеристичного (онімі систематизуються за особливостями денотатів), етимолого-словотвірного (в основі – походження пропріативів) та функціонального (типологія за стилістичними атрибутами, сферою вживання, правописом, відмінюванням та іншими подібними ознаками найменувань) [див.: 22, с. 10–13]. Як складник функціональної характеристики онімів кваліфікується їхня частотність.

Безумовно, частотність вживання пропріальних одиниць і продуктивність певних словотвірних типів мають багато спільного, однак не всі дослідники це визнають. Наприклад, А. О. Білецький при визначенні частотності пропонує відмежуватися від продуктивності словотвірних типів і вважає, що вагомість статистичному вивченню онімів забезпечить застосування кількісних (квантитативних) і навіть математичних прийомів, на основі чого власні назви можна буде поділити на формальні, реальні і вербальні класи [див.: 3, с. 49–51].

Більшість мовознавців, однак, певним чином отожднює частотність і продуктивність словотвірного типу. Слід, проте, зазначити, що в перших ономастичних студіях частотність або майже ігнорувалася, або трактувалася у спрощеному вигляді. Наприклад, у проекті української ономастичної термінології В. В. Німчука зафіксовані лише одиничні терміни, які мають до частотності певні стосунки [див.: 12, с. 30–31, 34, 37, 41].

У «Словнику російської ономастичної термінології» Н. В. Подольська вже з'ясовує сутність цього поняття (*частотність* – «вживаність назви, для характеристики якої використовується зазвичай частота фіксування назви в тексті визначеного обсягу або в мовленні; частотність може бути

виражена у відсотках» [14, с. 147], а за цим критерієм розмежовує, з одного боку, *частотні (модні)* прізвища та імена, а з іншого – *рідкісні*, або *раритетні*, прізвища та імена, зокрема *нові* [див.: 14, с. 72–75, 77, 142–143].

Безперечно, саме на основі частотності пропріальних одиниць виокремлюються так звані *модні* власні назви. О. В. Суперанська вважає, що мода на оніми пояснюється складною взаємодією мовних і позамовних факторів, які впливають на вибір назви, а «проблеми моди пронизують всю ономастику, і в кожній її галузі розвиваються по-особливому» [20, с. 43]. Найбільш часто такі номінації виділяють серед особових імен (наприклад, у 20–40-х роках ХХ ст. – *Ельвіра, Ельвіна, Естелла* тощо), комерціоністів (у 50-х роках ХХ ст. назви магазинів почали перегукуватися із профілем торгівлі, наприклад, «*Малюк*», «*Чобіток*»), товароністів (після 1945 р. назву «*Перемога*» отримали автомобіль і годинник, а наприкінці 50-х років ХХ ст. найменування «*Супутник*» – мило, бритва тощо) [див.: 20, с. 42–44].

В енциклопедії «Українська мова» мода на особові імена кваліфікується як «колективні уподобання, звичаї, пов'язані з вибором імені для новонароджених. Значною мірою залежить від суспільно-історичних та релігійно-культурних чинників» [23, с. 366]. Так, «у 60-х рр. найпоширенішими іменами були *Сергій, Олександр, Андрій, Володимир, Ігор, Олена, Ірина, Світлана, Тетяна, Наталя*. З 80-х рр. спостерігається тенденція до активізації давніх популярних імен: *Іван, Денис, Кирило, Максим, Дарина, Катерина, Марія* та ін.» [23, с. 367].

Таким чином, засвідчено, що «власні назви різних типів пронизують усі сфери людського життя і діяльності, що склад назв і їхнє соціальне й ідеологічне навантаження значною мірою визначаються соціальними, історичними, економічними та іншими факторами, які, влітаючись у власне мовні процеси ономастики (власні назви – слова, які розвиваються за законами мови), можуть

їх прискорювати або гальмувати» [20, с. 44]. Тому закономірно, що «норма вживання визначається традиціями і може бути вирахована статистично: зазвичай нормативне – це і є найбільш частотне» [20, с. 311].

Саме від вказаних і багатьох інших чинників залежить частотність вживання власної назви, що, як вказують дослідники, передусім може бути визначена або як частотна (модна), або як рідкісна (раритетна).

Ономастами визначена частотність насамперед антропонімів (зокрема імен та прізвищ), топонімів (передусім ойконімів) і поетонімів; рідше з'ясовується продуктивність серед інших розрядів пропріальних одиниць.

Наприклад, «у Луцьку традиційні найуживаніші імена охоплюють 84 % чоловічої підсистеми іменника і 75 % – жіночої» [див.: 18, с. 13].

Ще більш різноплановим є з'ясування частотності прізвищ. Після визначення Ю. К. Редьком чотирьох найбільш поширених типів прізвищ (антропоніми на *-енко*, *-єнко*; *-ук-*, *-юк*, *-чук*; *-ський*, *-цький*, *-зький* і антропонімізовані апелятиви [див.: 17, с. 320–322]) вітчизняні дослідники звернули увагу і на інші аспекти, насамперед – на семантику твірних основ (наприклад, засвідчено, що «найчисленнішою групою прізвищ, основи яких співвідносні з особовими апелятивами, є семантема «Назви осіб за їх зовнішніми ознаками» (1008 прізвищ), у якій переважають назви людей за особливостями тіла та обличчя (321 прізвище), назви людей за кольором волосся, шкіри (279 прізвищ) та назви людей за фізичними вадами (133 прізвища)» [1, с. 106] і мотиваційні відношення, які встановлювалися у момент номінації (наприклад, Ю. І. Фернос у складі антропонімії Уманщини не лише визначила продуктивність мотиваційних типів, а й простежила динаміку їх зміни протягом різних хронологічних зрізів; так, продуктивність локативних особових назв становила: у XVII ст. – 9,91 %; XVIII ст.

– 12,67 %; XIX ст. – 19,48 %; XX ст. – 16,41 %; на початку XXI ст. – 10,69 % [див.: 25, с. 128]).

Серед топонімічних досліджень домінують студії, у яких встановлено продуктивність різних ознак найменувань населених пунктів, на кшталт: «У досліджуваному регіоні Полтавщини переважають морфологічний і семантичний способи творення назв поселень, на які припадає відповідно 41,7 % і 40,9 % ойконімів» [9, с. 12]; «У досліджених нами ойконімах використано 45 варіантів імені *Іван*, які відображені в основах 310 назв населених пунктів, по 24 варіанти від імен *Микола* і *Михайло*, що зафіксовані, відповідно, в 130 і 183 ойконімах» [11, с. 17]; «Серед відантропонімічних ойконімів північної Хмельниччини найбільшу кількість становлять посесивні назви, що є наслідком політичного та соціально-економічного розвитку суспільства. Дністровсько-Бузьке межиріччя також характеризується значною продуктивністю таких найменувань (XI – XIV ст. – відповідно 45 % і 26,8 %; XV ст. – 40 % і 20,9 %; XVI ст. – 27,3 % і 20,9 %...» [5, с. 123; 24, с. 197]; «За генезою ойконімія Прикарпаття має виразно східнослов'янську, українську основу. Більше 97 % назв поселень краю є чисто слов'янськими як за походженням твірних основ і словотворчих формантів, так і за будовою» [4, с. 184–185].

Ще більше особливостей стали основою для зіставлення поетонімів, що виконувалося із застосуванням математично-статистичних методів. Визначається продуктивність розрядів пропріальних одиниць («Досліджуваний матеріал засвідчує широту та різноманітність топонімної системи творів М. Хвильового ... Зокрема за видовими ознаками можна виділити ойконіми (72 назви), хороніми (70), урбаноніми (55), гідроніми (30), ороніми (23), годоніми (15) та інші групи» [24, с. 6]), зокрема й окремих власних назв і в літературі («Так, у романі «Маруся Чурай» лексема *Бог* становить 55 слововживань, що складає 11,4 % від загальної кількості імен цього твору» [13, с. 7]), і в народнопоетичному

мовленні («У народнорозмовній фразеології великою частотністю відзначаються особові імена та їх варіанти, особливо *Іван* (137 ФО), *Хома* (78), *Григорій* (77); *Гапка* (52), *Параска* (36), *Хима* (27)» [10, с. 5]); з'ясовується поширення поетонімів у різних жанрах художніх творів («Різні за жанром літературні тексти містять приблизно однакову кількість ЛХА: прозові – 25 %, драматичні – 24,4 %, поеми – 34 % та поезії – 16,6 %» [7, с. 13]); окреслюється сфера вживання поетонімів («Порівнюючи функціонування повної (офіційної) форми імені у романах Г. Тютюнника «Вир» та В. Земляка «Лебедина зграя», маємо констатувати, що у Г. Тютюнника дана антропомодель уживається із значною перевагою (43 % проти 23,3 %)» [19, с. 124]); виділяються стилістично-виражальні можливості поетонімів («За нашими підрахунками, виразниками стилістичної значущості ЛХА виступають: словотворчі засоби (~ 46%); лексичні засоби (~ 31 %); фонетичні засоби (~ 16 %); синтаксичні засоби (~ 5 %); морфологічні засоби (= 1 %)» [2, с. 89]) тощо.

З'ясування частотності вживання або продуктивності окремих ознак проводиться і на матеріалі інших секторів онімного простору української мови, таких як ергоніми («Проаналізовано три основних типи ергонімів – 1) відапелятивний (40,6 % від загальної кількості); 2) відономастичний (37,5 % від загальної кількості), який поділено на чотири види: а) відантропонімний (9,3 %), б) відтопонімний (23,7 %), в) відтеонімний (3,5 %), г) відкосмонімний (1 %); 3) комбінований (21,9 % від загальної кількості)» [8, с. 13]), міфоніми («Українськими фольклорними текстами зафіксовані особові імена від назв тваринного світу: *Волова шкіра* (1), *Жаба* (2), *Коневич* (2), *Ведмедюк* (1), *Орел* (1), *Пан Пташинський* (1), *Раче-небораче* (4), *Рибка* (2), *Сукевич* (3), *Чирипаха* (1)» [15, с. 125]), відонімні похідні, на зразок кулінарної термінології і номенклатури (КТН), мотивованих власними назвами («Найбільше зареєстровано дериватів, утворених від назв

країн (405 одиниць) і астіонімів (327)» [16, с. 8]) та інші класи пропріальної лексики.

За основу зіставлення беруться і власне функціональні або ментальні особливості власних назв. Зокрема, О. Ю. Карпенко зазначає: «Частотність є одним із чинників у віднайденні денотата при асоціативних експериментах, хоч і не найвагомимим. Головним тут є знаність, популярність денотата, адже чим найуживаніше ім'я, тим більше значних історичних осіб воно обіймає» [6, с. 348]. За даними проведеного дослідницею експерименту, для 62 % респондентів ім'я *Тарас* ототожнювалося із прізвиськом *Шевченко*, а для 7 % реципієнтів – із прізвиськом літературного персонажа *Бульба*; ім'я *Богдан* у ментальних лексиконах 42 % реципієнтів породжувало асоціацію *Хмельницький*, у трьох випадках – *Титомир* (співак), у двох – *Ступка* (актор), в одному – *Ігор Антонич* (поет) [див.: 6, с. 353].

«Наведені приклади засвідчують, що дані, здобуті за допомогою математично-статистичних методів, можуть бути використані при характеристиці усіх онімних полів, секторів, сегментів і елементів, як у синхронному, так і в діахронному аспектах, для порівняння практично усіх атрибутів пропріальних одиниць: семантичних, дериваційних, мотиваційних, етимологічних, хронологічних та інших» [див.: 22, с. 188].

Крім встановлення частотності за окремими ознаками, ми запропонували виділяти три групи пропріальних одиниць, такі як:

1) **високочастотні** номінації, до яких належать, наприклад, прізвисько *Мельник*, ім'я *Олександр*, ім'я по батькові *Іванович*, прізвисько *Сірий*, теонім *Бог*, етнонім *українець*, кінонім *Дружок*, астіонім *Київ*, пелагонім *Чорне море*, потамонім *Дніпро*, пенінсулонім *Крим*, едитонім *Карпати*, галактиконім *Чумацький Шлях*, сателітонім *Місяць*, астронім *Сонце*, міністеріонім *Верховна Рада України*, курортонім *Буковель*, наутонім «*Титанік*», спиртонім «*Російська*» (горілка), тортонім «*Київський*», газетонім

«Факти», портретонім «Джоконда», кінофільмонім «Місце зустрічі змінити не можна», аргіантропонім *Володимир Шарпов*, поезонім «Заповіт», геортонім *Новий рік*, обер-школонім *Оксфордський університет*, командонім «Динамо» (Київ) та інші, які, по-перше, загальновідомі, по-друге, мають типові ознаки, пов'язані з їхнім творенням і функціонуванням;

2) **середньочастотні** найменування, до яких можна віднести прізвище *Михайлів*, ім'я *Петро*, агонім *Свята Параскева*, етнонім *аргентинець*, бовонім *Лиска*, регіонім *Донбас*, ойконім *Рівне*, едитонім *Урал*, океанонім *Тихий океан*, лімнонім *Свितязь*, планетонім *Марс*, еклезіонім *Володимирський собор*, метонім *Ейфелева вежа*, космопорейонім «Аполлон», журналонім «Телегід», пейзажонім «Сосновий ліс», кінофільмонім «Земля», прозонім «Собор», геортонім *Маковей*, командонім «Сокіл» тощо; вони переважно теж загальновідомі, мають типові дериваційні і функціональні особливості, однак менш активно побутують у мовленні;

3) **низькочастотні** оніми, якими вважаються прізвище *Підпригора*, ім'я *Ульян*, династіонім *Романови*, етнонім *гаїтянин*, гіпонім *Колумбус*, суверенонім *Буркіна-Фасо*, ойконім *Браззавіль*, вулканонім *Кракатау*, кометонім *комета Галлея*, кінофільмонім «Звичка одружуватися», драмонім «Фронт», клерикал-геортонім *Мученика Конона Ісаврійського* (18 березня) та ін., які у більшості мовців перебувають у пасивному словниковому запасі.

Крім того, за такими ж ознаками виділяються вже згадані раніше **популярні**, або **модні**, номінації (ім'я *Зоряна*, колишні назви – астіонім *Червоноармійськ*, фермеронім *колгосп імені Леніна*, фабриконім «*Жовтень*»), та **рідкісні**, або **раритетні**, найменування (ім'я *Нил*, антропоетонім *Переїдьколесомкурку*, ойконім *Сакко і Ванцетті*) [див.: 22, с. 188–190].

Зазначимо також, що при систематизації власних назв за частотністю їх вживання можливі певні розходження, зумовлені територіальним, хронологічними, освітніми, персональними та

іншими чинниками, оскільки критерії розмежування за цією ознакою (особливо для пропріативів у цілому) чітко не вироблені.

Список використаної літератури

1. Бабій Ю. Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Ю. Б. Бабій. – Миколаїв, 2007. – 242 с.
2. Белей Л. О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII – XX ст. : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Л. О. Белей. – Ужгород, 1996. – 394 с.
3. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания: ономастика / А. А. Белецкий. – К. : Изд-во КГУ, 1972. – 227 с.
4. Габорак М. М. Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (XII – XX ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / М. М. Габорак. – Івано-Франківськ, 1999. – 290 с.
5. Герета Н. М. Ойконімія північної Хмельниччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Н. М. Герета. – К., 2004. – 209 с.
6. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.15 – загальне мовознавство / О. Ю. Карпенко. – Одеса, 2006. – 416 с.
7. Климчук О. В. Літературно-художній антропонімікон П. Куліша: склад, джерела, функції : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / О. В. Климчук. – Ужгород, 2004. – 223 с.
8. Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Н. В. Кутуза. – Одеса, 2003. – 18 с.
9. Лисенко А. В. Ойконімія Полтавської області : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова // А. В. Лисенко. – Чернівці, 2007. – 19 с.
10. Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом «власне ім'я» в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / О. А. Мороз. – Донецьк, 2002. – 288 с.
11. Мриглод М. П. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України з християнськими іменами в основах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / М. П. Мриглод. – Івано-Франківськ, 2002. – 20 с.
12. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія / В. В. Німчук // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. : Наукова думка, 1966. – Випуск 1. – С. 24–43.

13.Петрова Л. П. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Л. П. Петрова. – Х., 2003. – 210 с.

14.Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.

15.Порпуліт О. О. Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими казками) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / О. О. Порпуліт. – Одеса, 2000. – 217 с.

16.Приймак О. О. Ономастичний словотвір у сфері термінології та номенклатури (на матеріалі кулінарної лексики) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / О. О. Приймак. – Х., 2002. – 252 с.

17.Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Радянська школа, 1969. – 255 с.

18.Скорук І. Д. Динаміка антропонімікону м. Луцька в ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / І. Д. Скорук. – К., 1999. – 16 с.

19.Соколова А. В. Онімичний аспект проблеми ідіостилу письменника (на матеріалі зіставлення антропонімії у романах Григорія Тютюнника «Вир» і Василя Земляка «Лебедина зграя») : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / А. В. Соколова. – Ізмаїл, 2003. – 245 с.

20.Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.

21.Торчинський М. М. Ойконімія Південно-Західного Поділля : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – укр. мова / М. М. Торчинський. – К., 1993. – 276 с.

22.Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв : монографія. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 394 с.

23. Українська мова : енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

24.Усова О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / О. О. Усова. – Донецьк, 2006. – 195 с.

25. Фернос Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – XXI ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Ю. І. Фернос. – К., 2008. – 20 с.

Торчинский М. Н. Систематизация имен собственных по частотности их употребления.

Аннотация

В статье имена собственные систематизированы по частотности их употребления. Описана история становления такой типологии онимов, которая тесно совпадает с градацией проприальных единиц по производительности. Основными типами имен собственных, выделенными по этому признаку, являются высоко-, средне- и низкочастотные названия, а также модные, или популярные, и редкие, или раритетные, наименования.

Ключевые слова: *высокочастотные названия, модные наименования, производительность, редкие наименования, среднечастотные названия, низкочастотные названия, частотность.*

Torchynskiy M. M. Systematization of the proper names according to the frequency of their use.

Summary

Comprehensive analysis of the proper names suggests the identification of three blocks of their peculiarities associated with the characteristics of denotate, the origin and function of the names. The frequency of onymiesis qualified as a component of their functional characteristics. N. V. Podolska qualifies the frequency as the use of the name. Usually the frequency of capturing the name in the text of a certain volume or in speech is used for its characteristics. As we see, the frequency coincides in a certain way with productivity, with which other onomasts agree (for example, V.V. Nimchuk and O. V. Superanska).

The data presented in the article shows that the frequency can be a component of the characteristics of all the onymic fields, sectors, segments and subelements, both in synchronous and diachronic aspects, practically for comparison of all proprietary units' attributes: semantic, derivative, motivational, etymological, chronological and others.

In general, it is proposed the distinction between three groups of proper names: high, medium and low frequency.

Key words : *high-frequency names, fashion names, low-frequency names, productivity, rare names, mid-frequency names, frequency.*